

Naplók és naplóíró nők (XVII–XVIII. század)

Mint nemrégiben, az emlékezet és devóció műfajairól Kolozsvárott rendezett konferencián részleteztem,¹ az emlékirás különleges területe a szépirodalomnak, hiszen nemcsak az alkotás, hanem az emlékezés törvényszerűségei is befolyásolják. Az emlékezés pedig nem valóságmű: az emlékirás éppen azért szépirodalom, mert *nem* a valóságot ábrázolja, és éppen *annyiban* szépirodalom, nem pedig történeti forráscsoport.

A konferencián tárgyalt műfajban, az önéletírásban jól látható az emlékezés sajátos irányú, a személyiséget kifejező torzítása. Az író-narrátor megszólalásainak vagy az író személyiség törekvéseinek elemzésével láthatóvá válik az önéletrajzi emlékezés rekonstrukciós és rekollekciós jellege, a múlt adaptív funkciót betöltő, alkotó átalakítása. Az önéletírás azonban retrospektív műfaj, amelynek írásakor az emlékezőben már kialakult az önéletrajzi emlékezés önszemlélő és önábrázoló narrációja: az emlékező már „fölismerte”, helyesebben szólva megalkotta azt az életút-rekonstrukciót, *sorsot*, amelyben önmagát szemléli, s amelynek az emlékeket alárendeli; ennek révén és ennyiben lehet az önéletírás egy hős (az író cselekvő személyisége) problémáival, ábrázolásával foglalkozó nagyepikai műfaj. Az életút-rekonstrukció szépirodalmi műfajmintái, a narrációs sémák tovább erősítik a műfaj szépirodalmi jellegét.

Az egyidejű emlékiró műfajok csoportja azonban az emlékiró irodalmon belül is különleges helyzetben van. Igaz, ezt az „egyidejűséget” nem értelmezzük szó szerint. Nyilvánvaló, hogy maga az írás mint folyamat, eljárás lehetetlenné teszi a szorosán értelmezett egyidejűséget: csak a belső beszéd lehet valóban egyidejű. Sokszor éppen az árulja el a fiktív naplót, hogy olyan egyidejűséget ábrázol, amely a valóságban lehetetlen.² Azt tehát természetesen vesszük, hogy *valamennyi* idő mégiscsak eltelik a történés és a bejegyzés között, és ez az éves bejegyzésgyakoriságú annuárium műfaj vagy a csupán születéseket, házasságokat és halálokat megörökítő családi napló esetén bizony elég hosszú is lehet. A lényegi különbség azonban nem az esemény és a bejegyzés között eltelt idő hosszúságában rejlik, hanem a fölismert sors, az életút-rekonstrukció meglétében vagy hiányában, jószerivel abban, hogy az emlékiró kiselejtezte-e már emlékeit, alárendelte-e egy nagyobb kompozíciónak, rekonstrukciónak, vagy nem. Ez nem azonos a valósághoz való hű-

ség szándékával (többször az önéletrajz is a hite szerinti valóságot írja le): ez azt jelzi, hogy az elme rendező tevékenységének eredménye (nem végeredmény!) a műben tükröződik, vagy nem. Ilyen értelemben az egyidejű emlékiró műfajok „szépirodalmisága” más jellegű, mint a retrospektív műfajoké. A naplók nem tudják tükrözni íróik „rálátását” önnön sorsukra még akkor sem, ha a naplóíró önéletrajzi emlékezete megalkotta már a maga életút-rekonstrukcióját: az egyidejű emlékirások az emlékek szekvenciális jellegét kevésbé, inkább az epizodikus emlékeket tudják rögzíteni,³ így az írók az eseményeket nem tudják alárendelni egy „dramaturgiai vezérgondolatnak”. A valódi napló és a fiktív napló között éppen ez a mozzanat teszi lehetővé az elkülönítést: függetlenül a formájától, a fiktív napló *alkotás*, zárt egész, az esztétikum gömbölyűségével (lezárt sorsok, célhoz vezető eseménysorok, kiegyensúlyozott jellemrendszer stb.), míg a valódi napló nyitott, kompozíciós értelemben nincs szerkezete, vége, és a megkomponáltság említett elemei oly ritkák benne, mint egy szabályos dramaturgia a való életben.

Az egyidejű emlékirások szépirodalmiságát más adja: nem a kompozíció, hanem a pillanat rögzítésének szépírói értékei. Ilyen szépírói lehetőség az érzelmkifejezés, fohászok, leírások szépsége (lírai képességek), az események jó görgetése (epikus képességek), a jelenetezés, beszéltetés ügyessége (drámai képességek). Mindezekre a különböző egyidejű emlékiró műfajok (nevezzük így: a naplócsoport műfajai) eltérő lehetőségeket kínálnak: nyilvánvaló, hogy a személyes napló nagyobb teret enged a lélekábrázolásnak, az útinapló a leírásoknak, míg a hadi, az országgyűlési, a családi napló erre alig ad módot.

Az egyidejű emlékiró műfajoknak mindeddig nincs elfogadott, jó rendszerezése.⁴ A rendszerezési kísérletekben rendre összekeveredtek a rendezés szempontjai. Az emlékirás kutatása közben magam egy két rendező szemponton alapuló csoportosítást alakítottam ki, amely a XVI–XVIII. századi magyar nyelvű naplócsoport rendezésére maradéktalanul alkalmasnak bizonyult. Így a következő naplóműfajokat különböztetem meg:

– A bejegyzés gyakorisága szerint:

folyamatosan vezetett műfajok a **napló** (napi rendszerességű bejegyzések, ilyen például I. Rákóczi György), a **mensiárium** (havi rendszerességű bejegyzések, ilyen például I. Apafi Mihály naplójának nagyobbik része), az **annuárium** (éves rendszerességű bejegyzések, ilyen például Nagy Szabó Ferencé). Folyamatosan vezetett naplónak tekintem az alább említendő családi napló műfaját is, noha abban a bejegyzések a családi események (születések, halálozások stb.) szaggatott és szabálytalan időrendje miatt nem rendszerek, nem „szabályosan folyamatosak”.

időszakosan vezetett műfaj a **diárium** (jellegzetesen ilyenek a követi, hadi, országgyűlési, útinaplók).

– A bejegyzés hatóköre szerint:

személyes (a följegyző önnön életének eseményeit jegyzi föl, például Szaniszló Zsigmond); **családi** (a följegyző a család életének eseményeit örökíti meg, jobbára születéseket, házasságokat, halálokat, például Nyáry Krisztina); **hadi** (a följegyző egy hadmozdulat eseményeit örökíti meg, például az ismeretlen utónevű Zarnóczi); **úti-** (a följegyző az utazás eseményeit örökíti meg, például Bethlen Mihály); **követi** (a följegyző a követsége alatti, azzal összefüggő eseményeket örökíti meg, például Baló Mátyás); **országgyűlési** (a följegyző az országgyűlés eseményeit örökíti meg, például Haller László); **városi** (a följegyző a város életének eseményeit örökíti meg, például Segesvári Bálint); **udvari** (a följegyző az udvar eseményeit örökíti meg, például Keczer Ambrus).

Persze, akárcsak a retrospektív emlékiró műveknél, a naplócsoporthoz is nagyon gyakori a műfajok egymásba csúszása, akár a retrospektív műfajokkal való ötvöződése, ahogy például Bezerédj Zsigmond önéletírást iktat itáliai útinaplójába, vagy ahogy I. Apafi Mihály mensiáriumot kezd írni fejedelmé választásakor, s a megelőző időt visszatekintőleg, éves beosztásban, annuáriumként közli.

E szempontrendszerhez hozzátehetjük még a néha alkalmazott, forma szerinti felosztást naplókönyvre és naptári regestrumra, ennek azonban a műfaji megjelenésre vagy a szöveg kialakítására csak esetlegesen van hatása: a naptári regestrum is eredményezhet a naplókönyvvel megegyező beosztású szöveget, míg a naplók oly sűrűn előforduló átmásolása (lásd alább) a naptári regestrumtól elszakítja a szöveget.

És hozzátehetjük a naplóírók neme szerinti megkülönböztetést (férfinaplók – női naplók), az irodalom neme szerinti felosztásának azonban nem vagyok híve. Az ilyen típusú felosztás igen gyakran az irodalomtól „rendszeridegen” ideológiai álláspontok igazolására szolgál, márpedig ahogy Arany, úgy tartom, egy műnek nem mentsége az író személye.⁵ Felosztani tehát nem szabad a naplócsoporthoz a naplóírók neme szerint; az azonban előfordulhat, hogy bizonyos jelenségeknél a külön tárgyalás indokolt. Előfordulhat, hogy a nők és férfiak eltérően szerzett irodalmi ismeretei, eltérő társadalmi szereplehetőségei különböző lehetőségeket engednek íróknak és írónőknek, így eltérő jellegű művek szülehetnek tollukon. A női dal és a szerencsevers esetében például láttuk, hogy a társadalmi nyilvánosságra nem számító, a közösségi lírát erősebben követő nőköltők a szubjektív önkifejezésnek, az érzelmek ábrázolásának egészen más lehetőségeivel rendelkeztek, mint a férfiköltők, és más jellegű szerencseverseket írtak.⁶ Arra, hogy külön beszéljek a női naplókról, az szolgál indokul, hogy ezek révén olyan kérdéseket tehetünk föl, amelyek másként talán meg sem születnének.

Mint leszögeztük, a naplócsoporthoz közös nevet adó egyidejűség elve még a napi rendszerességű bejegyzések esetén is csak az említett megszorítással ér-

vényes. A gyakorlatban azonban alig találok olyan naplóval, amely első leírt formájában maradt volna meg. Még a forráskritikai információkban oly szegény XIX. századi szövegközlésekből is többnyire kiviláglik, hogy a naplót írója egy későbbi időpontban átmásolta: belefűzte a szövegbe a szereplők sorsáról vagy események eredményéről utóbb szerzett ismereteit (legalább a *néhai*, *szegény* mellékneveket, az *akkori fejedelmünk* stb. kitételeket, például ifj. Teleki Mihály), esetleg téma szerint csoportosította összefoglaló megjegyzéseit (például Székely László a bécsi tapasztalatait), vagy, mint Wesselényi Zsuzsanna tette, szekvencialitássá tágitotta a napló egyedi emlékebejegyzését.⁷

De bárhogy rendezze, bővítse naplóját a naplóíró, akkor is a jelen való (jelen volt) időpillanat dominál a naplóban, *sorssal* nem tudja írásművét felülmenni: utólag nem tud kompozíciót adni neki. A valódi emlékek, részletek sokasága ezt meg is gátolja. A naplóbejegyzések többsége, a tömegesen előforduló „Ettem ebédet Angyaloson, háltam Brassóban”, „Mentem Szerencsre, 9., 10., 11., 12. [stb.] ott időztem” típusú bejegyzések információk ugyan, de a sors, sőt az élet szempontjából valójában érdektelenek.

A napló megszerkeszthetőségének kulcsproblémája a megkezdés és a befejezés. Az időszakos naplók esetében ez természetes kimetszése az időnek, a naplóíró többnyire valamilyen címközleményben meghatározza a kimetszett időt,⁸ s valamilyen módon általában le is zárja, például a követek és utazók hazaérkezésükért hálát adnak Istennek. A folyamatos naplónak azonban mind a kezdete, mind a vége mesterséges kimetszést teremt egy írással át nem ölelhető folyamatból, az élet folyamából: az írástudás és az írásra való képesség a nyomon követni szándékozott életnek csak a középső időszakában engedi meg a naplóvezetést.⁹ Ám az írástudás és írásképeség post quemje és ante quemje közötti idő e kimetszéssel nem komponálódik meg. Hiába vannak a naplókezdésnek „szertartásai”¹⁰ sokszor a XVII–XVIII. századi naplókban is, a kezdés alkalmául szolgáló esemény (szülő halála, külföldi út, szolgálat kezdete) nem szervezi meg a rákövetkező életet. És hiába számol be esetleg pótlólag a naplóíró a gyermekkoráról,¹¹ amellet, hogy ez nem egyidejű, mindig megoldhatatlan marad a befejezés.

Philippe Lejeune külön tanulmányt szentelt kötetében a kérdésnek: *Hogyan végződnék a naplók?*¹² Az általa föl sorolt befejezési módok (abbahagyás, megsemmisítés, újraolvasás, kiadás) azonban a mi időszakunkban nem mindig működnek befejezésként: kiadott napló a korszakban nincs, az újraolvasás pedig nem jelenti a napló befejezését, például ifj. Teleki Mihály vagy Székely László az újraolvasott naplót is továbbfolytatta. (A megsemmisített naplóról pedig nincs mit mondanunk.) A XVII–XVIII. században talán nincs is a folyamatosan vezetett magyar nyelvű naplók között olyan, amelyet írója valamilyen zárszóval tudatosan lezárta volna. A tanulmány végén megpendített különbség (agónia – öregedés) azonban valóban föl villant két eltérő, nálunk is létező naplóvégződést: az abba hagyást (öregedés, érdektelenség) és

az abbamaradást (betegség, halál). Az első esetben a folytatás lehetősége még adott a naplóíró számára, csak valamiért nem él vele: I. Apafi Mihály élete utolsó éveiben elveszítette kedvét a mensiárium írására, 1687-től több hónapnak csak a nevét írta föl, eseményt nem; 1689. október 8. után pedig egyáltalán nem írt (1690. április 15-én halt meg). A második esetben minden bizonynyal írna a naplóba, de már nem teheti: a Nyáry Krisztina által vezetett családi naplóban a következő bejegyzés kislánya születése lett volna 1641. február 17-én, ezt azonban Nyáry Krisztina már nem írhatta be, mert e gyermekszülésben, ugyanezen a napon meghalt.¹³

Talán hazai naplóirodalmunk sajátossága, hogy nálunk a naplót mégis számos ízben a naplóíró halála zárja le oly módon, hogy utóda (fia) bejegyzi a naplóíró halálát a napló végére.¹⁴ Látnunk kell, hogy kéziratossága ellenére a hazai emlékiró irodalom nem elszigetelt, íróasztalfióknak írt művekből állt. Közközen forogtak a közéleti szereplők önéletírásai (Kemény, Bethlen), ismerték egymás írásait a követi naplók szerzői,¹⁵ ismerték az elvbarátok,¹⁶ legalább egy szűk közösség nyilvánosságának íródik az országgyűlési, az udvari, a városi és a hadi napló, és későbbi olvasót-használót feltételez az útinapló.¹⁷ Még a személyes naplónak is van olvasója, hiszen többnek folytatása is van: például Vass György naplóját a fia, László folytatta, a Pálóczi Horváth családban pedig a naplóírók kevés híján két évszázadon, hat generáción át vezették egymást folytató személyes naplóikat.

Érdemes tehát fölvetni, hogyan jut el egy nő a naplóírás gondolatáig, honnan merít mintát, és hogyan illeszkedik bele ebbe a „kisközösségi” nyilvánosságba.

E két évszázadból öt női naplóírót ismerek. Az első és a XVII. században a jelek szerint egyetlen Nyáry Krisztina. Önnön vállalt feladatát a cím szerint a családi naplóban látta: *Rövid krónika, melyben némely emlékezetes dolgok, születések s halálok irattatnak az 1604. esztendőttől fogva, sőt, némely igen régi genealógiák (!) is foglaltatnak. Anno 1624.* 1624-ben, Esterházy Miklóssal kötött második házasságában kezdte vezetni, ekkor visszamenőleg följegyezte születését, első, Thurzó Imrével kötött házasságát és abból származó gyermekei születését, második házasságát és katolizálását. Ettől kezdve mind gyermekei, mind a szélesebb Esterházy család „anyakönyvi” eseményeit, valamint férje nádorrá választását folytatólagosan bejegyezte. Minden bejegyzést új lapra írt, kivéve Thurzó Erzsébet házasságát, azt a születési bejegyzése lapjára, folytatásként írta be. Utolsó bejegyzése Esterházy Mária születése 1638 gyertyaszentelőjén. Naplóját fia, Pál folytatta már házassága után, ekkor bejegyezte nagybátyja halálát (1640. január 17.), majd kicsi öccse születését és anyja halálát (1641. február 17.);¹⁸ ettől kezdve folyamatosan vezette a családi naplót 1689-ig. A címben ígért genealógiát, a Nyáry család történetét a kéziratkötet utolsó hatodában egy titkár (?) írta le, abban mind Nyáry Krisztina, mind más bejegyző tett kiegészítéseket.

A következő napló írója Kemény Kata, az apja naplóját folytató Vass László özvegye. Vass László 1738. szeptember 26-áról írta be utolsó bejegyzését, a következő bekezdés már az özvegytől származik. Megörökítette férje 28-án kezdődött betegségét november 12-én bekövetkezett haláláig, majd a saját sorsáról írt. 1739. január 18-áról datálódik az utolsó bekezdés, de ezt alighanem (legalább) öt héttel később jegyezte be.¹⁹ A néhány hónapnyi élettörténet valóban a férj naplójának folytatása, a naplóíró özvegy nem tér ki a maga születésére és korábbi életére.

Alig valamivel később, 1745-ben írta bécsi utazásáról naplóját Pekri Polixéna, Daniel István felesége. Kinevezésért kilincselő férjét kísérte el, s az útról mindketten beszámoltak (a férj latin nyelvű önéletírása részeként), kiváló lehetőséget nyújtva a kétféle műfaj és két különböző szerző látásmódjának elemzésére: míg a férj tárgyalásokra, szónoklatokra, kérvényekre, audienciákra emlékszik, a feleség naplója kertekről, vásárokról, műhelyekről, látogatásokról szól.²⁰ Az ő célja tehát nem lehetett a bécsi ügyek emlékének megőrzése (arra ott volt a férj följegyzése, amiből önéletírása készült), ő a maga élményeit örökítette meg. Hogy a feleség ismerte-e férje beszámolóját, nem tudni, a férj azonban a maga kezével írta föl a bécsi naplóra: „Bécsi diáriuma és itinerariuma szegény édes feleségemnek.”²¹

Petki Anna rövidke naplószerű bejegyzése szintén egy, a családban íródott naplót folytat: apósáét, Kornis Istvánét. Kornis István családi naplót készített 1699 és 1715 közötti családi eseményekről. Fia, Kornis Antal a jelek szerint nem érzett indítást a naplóvezetésre, amikor azonban ő is meghalt 1759-ben, az özvegy rájegyezte apósa naplójára, miféle írásmű az,²² és kiegészítette férje halálának, temetésének, a maga gyászának leírásával, költői fohásszal férjéért s magáért.

A század utolsó naplóírója Wesselényi Zsuzsanna. Két ízben járt Bécsben, 1786-ban fiai és rab öccse, 1799-ben férjétől elhagyott leánya ügyében. Mint már említettük, útinaplóját tudatosan mások hasznára is írta. Mintha a száz évvel korábbi útleíró irodalom neveltje volna, szisztémát alkalmazott a tudnivalók leírására: mindenütt följegyezte a stációkat, az út állapotát, a települések nyelvi, vallási, gazdasági, tulajdonosi viszonyait, a táj alakzatait, a víz minőségét, a látnivalókat. De nem akart mindent megörökíteni: az úrnapi pompáról, „mert az novellában is kijött”,²³ csak „némelyeket” jegyez föl emlékezete támogatására („hogy azokról el ne felejtkezsem”). Az első utazást témakijelöléssel és bevezető-berekesztő fohással keretezte, a második utazás keretéből azonban csak a bevezető témakijelölés és fohász született meg, az a királynak mondott köszönetével befejeződik, avagy abbamarad.

Ahhoz, hogy valaki emlékiró legyen, a készséggé vált írástudáson túl megfelelően tudatos individuumra és valamilyen indíttatásra, motivációra is szükség van. Azt már kellőképpen bizonyítva látjuk, hogy a női írástudás és alkotás mikrokulturálisan meghatározott: bizonyos családokban tolerálták,

támogatták, sőt igényelték a nők írástudását, másokban nem. Az emlékirásra való indíttatás is sokszor családi példa nyomán születik, férfi és női íróknál egyaránt. Egyes családokban koncentrálnak az emlékirók, igen gyakori, hogy apa és fia ír emlékirást (például Farkas Pál és fia, Farkas Ádám önéletírást, id. és ifj. Váradi Mihály naplót; az idősebb Halmágyi István önéletírást, az ifjabb naplót). A női emlékirók kiváltképpen jellegzetesen emlékiró családokban bukkannak föl. Nyáry Krisztina második férje, Esterházy Miklós emlékiratot írt,²⁴ fiuk, Pál önéletírást, emlékiratot és a családi naplót; ugyanezekben az évtizedekben Esterházy Dániel családi naplót vezetett. Mint láttuk, Kemény Katának naplót írt apósa és férje (Vass György és fia, László), Petki Annának az apósa, Kornis István. Egészen hasonló módon Székely László önéletírást az özvegye, Toroczka Zsuzsanna folytatta, följegyezve férje betegségét, halálát, majd a maga özvegyi háborgatásait.²⁵ Bethlen Katának nemcsak a nagybátyja volt emlékiró, hanem, mint jeleztük, katolikus férje, Haller László is írt országgyűlési naplót. Különösen sűrűn koncentrálnak a férfi és női emlékirók a Bánffi és a Daniel családban. A XVI. század közepén élt emlékiratíró Bánffi György után, a XVII. század közepén egy másik György és Kristóf írt naplót, majd Kristóf fia, László önéletírást és emlékiratot. László a felesége, vargyasi Daniel Judit révén sógora volt az önéletíró Daniel Istvánnak.²⁶ Daniel István és Judit viszont a húguk, Daniel Kata (Pálóczi Horváth Boldizsár felesége) révén kapcsolatban álltak a hat generáción át naplót író Pálóczi Horváth családdal. Wesselényi Zsuzsanna pedig a Daniel István és Pekri Polixéna házasságából született, szintén író Daniel Polixénának volt a leánya.

Úgy tűnik, a naplóíró nők ugyanonnan vették mintáikat, mint a naplóíró férfiak: a rokonok által írt munkákból, s ezekben a családokban nem kellett megküzdniük az írás/alkotás jogáért. A jelek szerint műveik probléma nélkül beilleszkedtek a szűk (családi) nyilvánosságba: Nyáry Krisztina családi naplóját a fia, Esterházy Pál zökkenő nélkül folytatta, és Daniel István bizonyára már Bécsben is ismerte feleségének ott írt naplóját. Wesselényi Zsuzsanna határozott öntudattal tekintett naplójának más számára is hasznos jellegére: „mostani utozásunkban experiált dolgoknak ezután is (ha én nem is) más hasznát vehesse”. (Toroczka Zsuzsanna önéletírásának is akadt folytatója: a család prefektusa, Kis Zsigmond írta tovább, megörökítve szeretett úrnője halálát, néhány összeütközését rokonokkal.)²⁷

Az indíték azonban, az ok, amely miatt írni kezdenek, nem tűnik teljesen azonosnak. A nők által írt szerencseverseket személyességük különítette el a férfiköltők által írtaktól; a női naplókból éppen a személyesség hiányzik. Nyáry Krisztina a női szereppel egybevágó, családi érdekű írásművet írt, s az útinaplót is kellőképpen indokolja a hasznosság: az információk átadása. Személyes naplót, följegyzést azonban nem ír más, csak akinek mintegy az özvegyi kötelesség parancsolja a férj (após) munkájának bevezését. Talán a

saját, apró gondokkal teli életüket nem ítélték megörökítésre érdemesnek, információtelítettnak; talán egy kommunikációs gátat kellett (volna) áttörniük, s arra csak egy megfelelően nagy megrázkódtatás adott elegendő erőt. Ezt valószínűleg nem is szánták olvasónak, s nincs is adatunk arról, hogy Kemény Kata naplóját, Petki Anna bejegyzését bárki olvasta volna. Ennek ellenére nem merném határozottan állítani, hogy Kemény Kata és Petki Anna önkifejezésnek és nem információrögzítésnek tekintette írását. Valamelyes támpontot ad indítékaik megítélésére Kis Zsigmond följegyzése Toroczkai Zsuzsanna önéletíró indítékairól: „Nem vala szerencséje idvezült méltóságos gróf Toroczkai Zsuzsanna asszony önagyságának, hogy életének napjaiban folyt minden dolgait, nevezetesebben igen sok szenvedéseit leírhatta volna, ámbar nagyon igyekezett, hogy maga szenvedéseit, melyeket megtromfolni soha nem igyekezett, de emlékezetre s maga könnyebbülésére nézve ezen könyvbe beírni elvégezte volt magában.”²⁸ Emlékezetre s maga könnyebbülésére: valószínűleg e kettős indíték vezette Kemény Katát és Petki Annát is.

Szépírói jellegüket tekintve e női naplók a maguk korának és naplóműfajának magas szintjét képviselik. Nyáry Krisztina egy valamilyen módon megkomponált, gondosan kivitelezett művet hagyott maga után. Ez családi napló lévén nincs sok tere a személyiség megszólalására, de figyelemre méltó katolizálásának interpretálása²⁹ és a születésekhez, halálokhöz beírt fohászok. Kevés naplóíró tud művének hőse lenni: Kemény Kata hőst tudott alkotni önmagából. Írása néhány hónapnyi tömör dráma, kiváló drámai érzékkel megírva. Aligha felejtí el, aki olvasta, a jelenetet, ahogy az özvegy kénytelen a városban hagyni valószínűleg pestisben elhalt férjét a koporsóban, és valószínűleg ugyancsak pestises kislejével, terhesen, éjjel menekül a városból a betöviselés elől; s a külvárosban gyertyát gyűjt, hogy lássa, él-e még a kislejű. Petki Anna bejegyzése csupán egyetlen esemény, de sikerül költői szavakat találnia gyásza kifejezésére.³⁰ Wesselényi Zsuzsanna útinaplója megszerkesztésének tudatosságával tűnik ki, bár meg sem közelíti nagyanyja útinaplójának üde gazdagságát, élvezetes leírásait. Pekri Polixéna meg tudta ragadni a nagyváros élményét: a frissen alapított *porcenál fábrikát*, a matériaszövőket, a cserépedényvásárt, Schönbrunn és az Augarten látványosságait, a rokokó formájú cserépkályhát („inkább ovál forma, mint kemence”), parkokat és Schwarzenberg herceg kertjét (nem volt tőle elragadtatva: „semmi raritást nem láttam egyebet, hanem oly vastag narancsfát, jó vastag bikkfához hasonló vastagságú, [...] eszterparét, bisziókot s affélet, azmelyet én kihányatok az kertemből”),³¹ emberi közelségben a császári család tagjait, de ugyanúgy a vásári látványosságokat, állatheccet. Emellett sikerül érzékeltetnie a kultúrák ütközését: botránkozva szemléli a színházi előadást,³² tartózkodóan a fényűző tárgyakat,³³ jó protestáns módjára ítéli el a kapucinusok templomában és Klosterneuburgban a katolikus ereklyéket,³⁴ talán némi szociális érzékenység is fölvillan benne.³⁵

Ha megtekintjük, milyen művek születtek a női emlékirók tollából, s azok hogyan épültek bele az emlékirás nyilvánosságába, már nem látszik előzménytelen unikumnak Bethlen Kata önéletírása és Götffi Borbála emlékirata a Horea lázadása idején átélt szörnyűségekről.³⁶ Ez a hagyomány alapozta meg azt a női alkotói öntudatot, amelynek birtokában Újfalvy Krisztina, Vályi Klára és Bessenyei Anna a férfi pályatársakkal egyenrangúként társaloghatott.

1 Az *önéletrajzi szelf és a 17–18. századi önéletírások* (sajtó alatt). Az emlékezés törvényszerűségeiről ott elmondottakat itt nem ismétlem meg.

2 Különösen áruklodóak a fiktív naplók kalandleírásai. Egy jellemző példa Verne hajótörött-följegyzéseiben: „Valóban, három óra tájban, mikor az orkán a legbőszülettebben dühöng, a tutajt egy nagy hullám fölkapja, s egészen függélyesen állítja. A rémület sikoltása hangzik. Fölfordulunk!... Nem... A tutaj megmaradt a hullám oldalán, s [...] iszonyodva látjuk magunk alatt a tengert. [...] Látom, hogy a szerencsétlent, amint éppen lábát kihúzza, elragadja egy hullámtorlat, mely félig minket is elborít.” (*A Chancellor*, Bp., Franklin, é. n., 142.)

3 PATAKI Ferenc, *Élettörténet és identitás (Új törekvések az én-pszichológiában)*, Pszichológia, 1995/4, 412.; KONYA Anikó, *Az elbeszélés és az önéletrajzi emlékezet. A személyes emlékek elbeszélő és emlékezeti természete* (kézirat), 4.

4 SZABÓ András, *Szenci Molnár Albert*, Bp., 2003 (Historia Litteraria), 9.

5 „Mivé lenne az irodalom, ha kiváltságot követelne például a rossz írónő lovagias tekintetéből, a hazafia rossz író patriotizmusból, az arisztokrata főrangú állásánál fogva, a silány tanköltő morális irányáért, a klérushoz tartozó palástja miatt, s kit csupa éhség hajt a műzsák oltárához, a gyomor joga tiszteletben tartásáért.” ARANY János *Válogatott művei*, kiad. KERESZTURY Dezső, KERESZTURY Mária, Bp., 1975 (Magyar Remekírók), 799.

6 S. SÁRDI Margit, *Női panasz – szerencsevers = A magyar költészet műfajai és formátípusai a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, 2005, 167–173.

7 Május 19-én este érkeztek Bécsbe. Ezután: „22. Ebédet ettünk gróf Bánffinál, ahol sokszor, úgy gróf Wartenslebenéknél sokszor voltunk ebéden.” B. BÁNFFI Györgyné b. WESSELENYI Zsuzsanna *Naplója*, kiad. K. PAPP Miklós, TörtL, 1875. 788. Ő is belefűzte a későbbi esemény ismeretét, például pesti tartózkodásánál: „Generális báró Bojanovszkynéhez [...], ezt otthon is kaptuk, s nekem is viszszaadta az vizitát. Báró Rádaynéhoz, ott kaptam, vissza is adta az vizitát. Gróf Majláthnéen kívül mind visszaadták az vizitát.” Uo., 725.

8 „1786. prima Mai indulánk ki Erdélyből Magyarországára, s ha Istennek szent akarata leszen, onnat tovább is igyekeztvén menni.” Uo., 721.

9 „Az ön-narráció számára a gyermekkor és a halál jelentik a legnyilvánvalóbb korlátozást, mivel a hős és a történetíró alakja meg egyezik.” DORRIT COHN, *Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei*, II, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, 1996, 106.

10 „A napló kezdete majdnem mindig kiemelt fontosságú. [...] Különböző módon jelöljük ki az írás eme új területét: tulajdonnévvel, címmel, mottóval, ígérettel vagy bemutatkozással.” Philippe LEJEUNE, *Önéletírás, élettörténet, napló*, Bp., L'Harmattan, 2003, 210.

11 „Adott Isten öfelsége ez világra Krisztus urunk születése után 1632. die 3. Novembris. 1633, '34, '35, '36, '37. esztendőök játékkal múltak el tőlem.” I. és II. APAFI Mihály *Naplója*, kiad. TÓTH Ernő, ErdMúz, 1900. I. Apafi Mihály naplórésze, 83.

12 Philippe LEJEUNE, *i. m.*, 210–222.

13 *Az Esterházyak családi naplója*, kiad. SZILÁGYI Sándor, TT, 1888, 212.

14 Például: Rozsnyai Dávid 1717. ápr. 28-án írta utolsó bejegyzését egy kalendáriumba

(SIMONFI János, *Rosnyay Dávid naptári följegyzései*, ErdMúz, 1914, 18.), halálát (1718. márc. 4.) Sámuel fia írta be a már korábban abba-hagyott naplóba (*Rosnyai Dávid, az utolsó török deák történeti maradványai*, kiad. SZILÁGYI Sándor, Pest, 1867 [MHH II. 8.] 24a.)

15 S. SÁRDI Margit, *Kemény János önéletírásának műfaji mintáiról*, Iris, 2002/5–6., 71.

16 S. SÁRDI Margit, *A két Rákóczi György ellenzéke* (sajtó alatt).

17 Még a női útinaplóíró is föltételezi, hogy írását más olvasó használni fogja: „Hogy pedig ezen mostani utozásunkban experiált dolgoknak ezután is (ha én nem is) más hasznát vehesse, ide mindenedet feljegyezni szükségesnek tartom.” B. BÁNFFI Györgyné WESSELÉNYI Zsuzsanna, *i. m.*, 722.

18 Ezt a két bejegyzést talán egyszerre írta be, ugyanis anyja halálának dátumát először hibásan, az előtte beírt nagybácsi halálának dátumával összekeverve adta meg, 1641. január 17. formában. *Az Esterházyak családi naplója*, 212.

19 „De én igen nehéz betegségben lévén, az többi között remenség sem volt hozzám [...], öt hetet ott feküvén”. Czzegei VASS György és VASS László *Naplói. 1659–1734*, kiad. NAGY Gyula, Bp., 1896 (MHH II. 35. Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók a XVI–XVIII. századokból, 3), 608.

20 *Bécsi utazások. 17–18. századi útinaplók*, kiad. S. SÁRDI Margit, Bp., Tertia, 2000 (Hungarica Varietas), 201–208., illetve 209–223.

21 *Újabb adattár a vargyasi Daniel-család történetéhez*, kiad. DANIEL Gábor, szerk. KELEMEN Lajos, Kolozsvár, 1913, 228.

22 „Ez az szegén Kornis István uram öexcellenciája keze írása, melybe maga gyermekeit felírja” stb. KORNIS István és PETKI Anna *Emlékezete*, kiad. K. PAPP Miklós, TörtL, 1874, 509.

23 B. BÁNFFI Györgyné WESSELÉNYI Zsuzsanna, *i. m.*, 754.

24 Emlékeztetek rá, Nyáry Krisztina csak második házasságában, Esterházy Miklós mellett kezdett naplót írni.

25 Székely László önéletírása: OSZK Quart. 4312. Toroczkai Zsuzsanna önéletírása a 881–919. lapokon.

26 Daniel István naplóíró feleségének, Pekri Polixénának viszont költő, fordító volt anyja-

apja (Petróczy Kata Szidónia és Pekri Lőrinc); írt verset anyai nagyapja, id. Petróczy István, nagybátyja, ifj. Petróczy István és annak felesége, Révay Erzsébet is; ezek gyermekeivel kapcsolatot is tartottak a bécsi napló szerint (*Bécsi utazások*, 217).

27 OSZK Quart. 4312. Kis Zsigmond följegyzései a 920–1007. lapokon. Így Toroczkai Zsuzsanna önéletírásának kivételképpen *van* befejezése: záró bekezdésében erkölcsi igazságtétel gyanánt Kis Zsigmond följegyezte, hogyan szégyenült meg az úrnőjét háborgató Kemény Simon: „Vajha az igazsága mellett lesz vala *Kemény*, nem a szegényeknek ok nélkül való nyomorgatásokban! Bezzeg az Óra világban az nagyenyedi deákoktól szép nevet nyert vala: mert hogy meghallotta az Hóráknak dolgait, mindjárt bészaladott az enyedi kastélyba, és ott hált, mint a deákok hírelték, az toronyba, másnap pedig sok nemességgel kísértette magát Szebenbe; melyért a deákok mái napon is nem Kemény, hanem Lepény Simonnak hívják a bárót, s azon neve örökösön is meg fog maradni a bárónak, valamíg Fejér vármegyében fogja a főispányságot erővel viselni.” (1007)

28 OSZK Quart. 4312. 920.

29 „Mentem az én szerelmes uramhoz Újvárbán 28. napján októbernek. Ott létembe az Úristen szent lelkének ajándékát közlöttem vélem, és tértem az igaz vallásra, gyúntam meg újebben Istennek akaratóbul 30. napján decembernek, és megkommunikáltam 31. napján ugyan decembernek havában, mikor írtak 1624. esztendőbe; mert azelőtt kéntelen voltam az színmutatásra, de szívemben mindenkor igaz pápista voltam.” *Az Esterházyak családi naplója*, 210–211.

30 Férje szerdán halt meg: „Az az én keserves, soha el nem felejtő napom s az én árvámnak.” (KORNIS István és PETKI Anna *Emlékezete*, 509.) „Adjon az mennynek-földnek ura, istene örök nyugodalmat s boldog feltámadást. Adjon nekem is békességes túrást ilyen nagy, keserves kereszt elviseléséhez az Úristen szent akarata szerint nekem, árva gróf Petki Annának.” (*I. m.*, 510.)

31 *Bécsi utazások*, 217.

32 Jún. 23. „Estve voltam az nagy komédián; hiáavalóságnak nagy hiáavalósága.” (Uo., 214.)

33 Máj. 28. A porcelán terítékek között „vagyon ezer, vagyon nyolcszáz, hatszáz, ötszáz, azki legolcsóbb, négyszáz rhénes forint. NB. Ez nem erdélyi embernek való.” (Uo., 210.)

34 Jún. 24.: a kapucinus „egy üveget ada kezünkbe, mondván, hogy abban egy ördög van. [...] Olyannak látszott, mint egy fekete dongó légy, de nem mozgott. Nagy balgatság: az ördög lélek, mégis elhiszik megrekeszteni ötet.” (Uo., 215.) Aug. 17. „Egyéb sok szentek csontjai, nevezetesen az Szent Lukács evangélista lábüvelykéje (higgye, azki akarja).” (Uo., 220.)

35 Júl. 10. „Láttam egy házöltözötöt, egy ágyfirhangot, 46 000 német forint érőt. Veres bársony gazdagon varrva arany fonallal, nagy rojt körüllette. Világi bujaság. Aznap voltam az én urammal az mezőn az aratóknál: egy napra fizetnek egy aratónak 7 garast, mely térszen 42 pénzt, étel nélkül.” (Uo., 216–217.)

36 GÖTFFY Borbála, *Néhai Göttfy László háznépének Hóra pórhada miatt esett romlása = A másik magyar haza. 1750–1790*, szerk. MAK-KAI László, bev. JANCSÓ Elemér, Bp., [1942] (Erdély Öröksége, 8), 149–183.